

KS. BOLESŁAW KUMOR
Lublin

NIE ZNANA „KSIĘGA UPOSAŻEŃ” DIECEZJI KRAKOWSKIEJ Z 1786 ROKU

W Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie znajduje się dotąd nie zauważona przez badaczy dziejów diecezji krakowskiej i nie cytowana w rozprawach naukowych obszerna, licząca 272 strony *in folio*, „Księga beneficjów” tej diecezji z 1786 r., a więc z czasów rządów diecezją jako administratora apostolskiego biskupa płockiego Michała Jerzego Poniatowskiego. Na urząd ten prekonizował go papież Pius VI dnia 27 VII 1782 r.; zarządzał w tym charakterze diecezją krakowską nawet po prekonizacji papieskiej na arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego i prymasa Polski (14 II 1785). Dopiero po przeniesieniu biskupa łuckiego Feliksa Pawła Turskiego do Krakowa (29 XI 1790) wygasły uprawnienia prymasa Poniatowskiego jako administratora diecezji krakowskiej¹.

Książę Michał Jerzy Poniatowski jako biskup diecezjalny płocki (1773-1785) rozwinął szeroką działalność reformistyczną w tej diecezji w duchu oświecenia katolickiego. W celu zgromadzenia materiałów na temat stanu gospodarczego, organizacyjnego i personalnego parafii wydał w dniu 14 XI 1773 r. *Litterae encyclicae* do duchowieństwa i dziekanów w diecezji o sporządzenie opisu geograficznego, historycznego, gospodarczego i personalnego parafii w poszczególnych dekanatach diecezji płockiej². Dekretem z 8 III 1775 r. ogłosił generalną wizytację całej diecezji, wyznaczył wizytatorów i okręgi wizytacyjne i podał zakres rzeczowy i podmiotowy tej wizytacji³. Tego samego dnia ogłosił nowy formularz wizytacyjny: *Articuli, super quibus desideratur informatio in*

¹ R. Ritzler, P. Sefrin. *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. Vol. 6:(1730-1799). Patavii 1958 s. 186; M. Pęc k o w s k i. *Józef Olechowski archidiakon i sufragan krakowski*. Kraków 1926 s. 120 nn.

² *Rozrządzenia i pisma pasterskie za rządów J. O. Księcia Imci Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego wydane*. T. 1. Warszawa 1775 nr 2 s. 7-14.

³ Tamże nr 15 s. 292-308.

generali visitatione Dioecesis Plocensis. Formularz tej obejmował 15 szczegółowych pytań w zakresie problemów związanych z parafią i 14 pytań na temat sposobu przeprowadzenia wizytacji⁴. Osobne rozporządzenie dotyczyło wizytacji katedry plockiej⁵. Wreszcie w 1776 r. przeprowadził stosunkowo dokładny spis ludności diecezji plockiej⁶. Akcje te przyniosły bogactwo materiałów, które miały służyć m.in. do opracowania pierwszej mapy Polski przez H. K. Perthesa⁷.

Te właśnie szczegółowe opisy parafii w czasie generalnej wizytacji całej diecezji przeprowadził książę biskup Poniatowski również w diecezji krakowskiej w latach 1782-1787, a w latach 1785-1787 również w archidiecezji gnieźnieńskiej⁸. W krakowskiej diecezji wizytacja zarządzona przez księcia biskupa Poniatowskiego objęła wszystkie dekanaty tej diecezji z wyjątkiem dekanatów śląskich (Bytom, Pszczyna) oraz 26 dekanatów, które po pierwszym rozbiore zagarnęła Austria, a w 1786 r. papież Pius VI ukonstytuował z nich nową diecezję – tarnowską. W 1786 r. książę Poniatowski, już jako prymas i administrator diecezji krakowskiej, przeprowadził jeden z najlepszych spisów ludności na ziemiach polskich w tym okresie; był to spis ludności diecezji krakowskiej również bez dekanatów śląskich i galicyjskich. Spis objął natomiast 37 dekanatów w województwie krakowskim, sandomierskim i lubelskim oraz dekanat siewierski na Śląsku⁹.

W takich też okolicznościach powstała w 1786 r. „Księga uposażeń”. Nie posiada ona tytułu, jedynie na karcie tytułowej jest notatka: „Donatum a Perillustrissimo Siemieński, notatio Curiae [...] regente Cancellariae eiusdem Curiae Episcopalis die 28 Decembris 1786”. Autorem „Księgi” jest ks. Marcin Siemieński. Był to kapłan diecezji krakowskiej. Urodził się 11 XI 1756 r. w Ronowie w tejże diecezji, po studiach teologicznych w Krakowie otrzymał 22 XI 1781 r. święcenia kapłańskie, a 6 II 1782 r. doktorat z teologii, zaś 11 VII 1790 r. doktorat obojga praw na Uniwersytecie Krakowskim. Od 1782 r. pracował jako sekretarz w Kancelarii zadwornej księcia biskupa Poniatowskiego przez wiele lat. Dopiero po trzecim rozbiore Polski przeniósł się na Śląsk siewierski

⁴ Tamże nr 16 s. 309-337.

⁵ Tamże nr 17 s. 337-360.

⁶ *Spis ludności diecezji plockiej biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1776 r.* Wyd. B. Kumor. „Przeszłość Demograficzna Polski” 9:1970 s. 68-94.

⁷ K. B u c z e k. *Perthes Herman Karol*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 25. Wrocław-Warszawa-Kraków 1980 s. 638-640.

⁸ B. K u m o r. *Spis ludności diecezji krakowskiej prymasa M. J. Poniatowskiego z 1787 r.* Lublin 1977-1978 s. 35-50; J. K o r y t k o w s k i. *Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolici polscy*. T. 5. Poznań 1892 s. 199 n.

⁹ Tamże.

i został proboszczem w Koziegłowach i kanonikiem kieleckim (1796). Dnia 8 III 1816 r. papież Pius VII prekonizował go na biskupa pomocniczego w Gnieźnie, gdzie zmarł 22 IV 1831 r.¹⁰

Ks. Siemieński, jako sekretarz, a później notariusz apostolski, opracował większą część indeksów do *Acta episcopalis Cracoviensis* i do *Acta officialis Cracoviensis*. On też na podstawie ankiety spisu ludności opracował ten spis według województw, dekanatów i parafii¹¹.

Opracowana przezeń w 1786 r. „Księga uposażeń” została oparta na wynikach specjalnej ankiety i protokołów wizytacyjnych z lat 1783-1786. Ma ona charakter brulionu z dość częstymi przekreśleniami. W układzie „Księga uposażeń” nawiązuje do *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* ks. Jana Długosza z XV w., o czym ks. Siemieński wspomina na pierwszej karcie omawianego dzieła.

Na pierwszym miejscu „Księga uposażeń” zawiera listę *Officia episcopalia* (Kraków, Kielce) i *Consistoria* w diecezji krakowskiej z podaniem aktualnie urzędujących oficjałów. Oficjałaty krakowski i lubelski oznaczono jako „generalne”, pozostałe jako „foralne”. Na drugim miejscu Autor zamieścił opis Krakowskiej Kapituły Katedralnej według kolejności prałatur (7 prebend) i kanonikatów (29 prebend). Przy ich opisie ks. Siemieński zastosował następujące rubryki: nazwa prebendy, jej patron i posiadacz oraz suma dochodów rocznych omawianej prebendy. Tak np. prebenda dziekana kapituły była patronatu królewskiego, posiadał ją ks. Michał Sołtyk, a jej roczne dochody wynosiły 9 000 złp.¹² Stalle honorowe w kapitule posiadało 10 duchownych, w tym 3 opatów benedyktyńskich (Tyniec, Święty Krzyż, Sieciechów), oraz świecki starosta krakowski.

W dalszej kolejności na stronach 5-13 autor podał opis statystyczno-personalny 12 kapituł kolegiackich w diecezji krakowskiej: Narodzenia NMP w Sandomierzu, św. Floriana w Krakowie, Narodzenia NMP w Wiślicy, Wniebowzięcia NMP w Kielcach, św. Jana Chrzciciela w Skalbmierzu, św. Marcina w Opatowie, Wszystkich Świętych w Krakowie, św. Anny w Krakowie, św. Michała Archanioła w Lublinie, św. Jana Chrzciciela w Pilicy, św. Michała Archanioła na zamku w Krakowie i św. Jerzego na zamku w Krakowie. Każda kolegiata i kapituła została opisana według następujących rubryk: patrocinium i miejsce kolegiaty, prałatury i kanonie gremialne, patron prebendy, posiadacz i jej do-

¹⁰ R. R i t z l e r, P. S e f r i n. *Hierarchia catholica*. T. 7. Patavii 1968 s. 171; J. K o r y t k o w s k i. *Prałaci i kanonicy katedry gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*. T. 3. Gniezno 1883 s. 484-488.

¹¹ K u m o r. *Spis ludności diecezji krakowskiej* s. 31.

¹² Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie. *Liber beneficiorum 1786* s. 2.

chody roczne. W przypisach autor załączał dodatkowo informacje o fundacji i fundatorze kolegiaty. Oto opis Kolegiaty Narodzenia NMP w Wiślicy¹³.

Collegiata Visliciensis et parochialis sub titulo S. Mariae posita in civitate Vislicia, quam Vislaus comes in loco celebri insula ad fluvium Nida condidisse, et ex nomine suo vocitasse, memoratur, sita est et pene sororis iuxte Sandomiriensem ...[wykreślone]. Quo autem tempore, per quem Cracoviensem Pontificem, aut quo Poloniae regente principe Ecclesia Visliciensis in Collegiatam ex parochiali elevata est, non constat, tamen certum est, hancce ecclesiam a primaeva sua fundatione [tekst nieczytelny] auguste, tamen obscure cum cripta in Graecorum more fabricatam esse, quam postea Casimirus Secundus Poloniae rex, filius Vladislai Łokietek ita prout nunc conspicitur fabricavit. Habet eadem Collegiata dignitates sex, canonicatus 7.

Series dignitatum et canonicatum	Jus patronatus	Possessores	Proventus
Praepositura	S. R. Mtas	Stumiński	1 000 zł pol.
Cantoria	Capitaneus Dobrowodensis	P. Olechowski	2 000 zł pol.
Scholasteria	Ejusdem	Strzałkowski	2 000 zł pol.
Custodia	Ejusdem	Puget	4 000 zł pol.
Decanatus	Marchalcus Pincuov. et Praepositus Vislic. alternatim	Kolendowicz	500 zł pol.
Archidiaconatus	Magistratus Vislicensis	Prasznicki	600 zł pol.
Canonicatus fundi Drohecz.	Capitaneus Dobrowod.	M. Siemieński	200 zł pol.
fundi Stróżyska Concionatur	Ejusdem	Maliszewski	500 zł pol.
fundi Widuchowska	Ejusdem	Niedopel	200 zł pol.
fundi Nieprowska	Ejusdem	Rupniewski	200 zł pol.
fundi Gromkowska	Ejusdem	Wątróbka	200 zł pol.
fundi Zagliczowska	Capitulum et Magistr. Vislic.	Mężyk	1 000 zł pol.
fundi Amanuszew-ska	Haeredes in Magna Piasek	Wąsowicz	300 zł pol.

Najwięcej miejsca w „Księdze uposażeń” zajmują parafie (s. 14-57). Opis kościołów i kaplic w granicach miasta Krakowa podał autor wraz z opisem wszystkich kolegiów kapłańskich, prebend i altarii według następujących rubryk: beneficjum, patronat, posiadacz i roczne dochody beneficjum. Według

¹³ Tamże s. 6.

„Księgi uposażeń” przy kościele Mariackim w Krakowie istniały kolegia: penitencjarzy dawnych (6 kapłanów), penitencjarzy nowych (6 kapłanów), kolegium mansjonarzy pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP (6 kapłanów), kolegium mansjonarzy pod wezwaniem św. Barbary (10 kapłanów), kolegium psalterzystów (6 kapłanów) i 35 altarii, przy których było fundowanych łącznie 192 ministeria, czyli beneficja proste tylko z obowiązkami mszalnymi. W ten sposób zostały opisane wszystkie pozostałe parafie, kościoły i kaplice w Krakowie.

Descriptio altarium et ministeriorum Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis (s. 23-57) otrzymało nieco inne rubryki: rok fundacji, fundator, liczba celebrowanych mszy św. na rok w intencji fundatorów, liczba celebrowanych mszy św. na 1 tydzień w intencji fundatorów, miejsce, czas i ołtarz celebrowanej mszy św., tytuł i patrocinium altarii, uposażenie i jej dochód roczny oraz posiadacz i patron. W ten sposób ks. Siemieński opisał 152 altarie oraz kolegia mansjonarzy, psalterzystów, rorantystów, stróżów grobu św. Stanisława i wikariuszów, a także 87 dalszych altarii inkorporowanych do tychże kolegiów.

Descriptio ecclesiarum parochialium, hospitalium, praebendalium et altarium Dioecesis została ujęta według województw, dekanatów i parafii. Prebendy, altarie i szpitale bez osobnych kościołów zostały zamieszczone przy parafiach, z którymi były związane. Ten dział ma następujące rubryki: parafia, kościół parafialny, szpitalny czy prebendarski, murowany bądź drewniany, konsekrowany, prebendy, altaria, patrocinium kościoła, prebendy lub altarii, patron, liczba dusz, dochody roczne, proboszcz, prebendarz, altaryzista, odległość parafii od Krakowa, Kielc i Lublina oraz dekanat. Tak na przykład w dekanacie Proszowice było 17 kościołów parafialnych, 1 prebendarski, 1 szpitalny i 4 kaplice publiczne, 22 802 katolików, a łączny dochód wszystkich placówek duszpasterskich i prostych wynosił 34 616 złp., czyli przeciętnie na 1 beneficjum 1505,05 złp. Oczywiście rzeczywistość była bardziej zróżnicowana, a dochody te wahały się od 42 do 4 tys. złp. W ten sposób zostało opisanych 29 dekanatów w ówczesnej diecezji krakowskiej.

Na dalszych stronach „Księgi uposażeń” ks. Siemieński podał listę i wykaz personalnych infułatów, opactw męskich i żeńskich, prałatów posiadających prawo wizytacji kościołów parafialnych (5 archidiakonów, 3 prepozytów i 1 dziekan), seminariów duchownych i wykaz klasztorów według zakonów i zgromadzeń zakonnych (s. 115-121). Według tej relacji w diecezji krakowskiej w jej ówczesnych granicach w 1786 r. było 119 klasztorów męskich i żeńskich.

W następnej kolejności omawiana przez nas „Księga uposażeń” podaje *Connotatio beneficiorum juris patronatus S. R. Mtis.* Beneficjów takich w 1786 r. w całej diecezji było 79 (s. 122-123). Na stronach 125-149 „Księga uposażeń” podaje w układzie alfabetycznym *Index ecclesiarum parochialium, hospitalium,*

praebendalium, altarium methodo alphabetico descriptus. W specjalnej tabeli *D. D. Decani foranei* (s. 149-152) znajduje się lista 30 dekanatów w diecezji.

Na stronach 152-186 ks. Siemieński podał niezwykle cenną tabelę pt. *Series ecclesiarum parochialium in Dioecesi Cracoviensi consistentium alphabetice posita: villas, praedia etc.* Część ta została opracowana według następujących rubryk: kościół (parafia), wsie parafialne, liczba katolików do 7 roku życia, liczba katolików po 7 roku życia, liczba dysydentów i liczba żydów. Jest to wartościowa tabela dla badaczy demografii historycznej. Z tabelą tą łączy się wykaz alfabetyczny wsi, folwarków, kolonii przynależnych do poszczególnych parafii dla całej diecezji krakowskiej (s. 186-238).

Na stronach 239-249 ks. Siemieński zamieścił Katalog biskupów krakowskich od biskupa Prohora Włocha do biskupa Ignacego Kajetana Sołtyka. W całości są to krótkie biografie 65 biskupów krakowskich; przynajmniej dla XVIII w. mają one charakter i wartość źródłową. Katalog urywa się na przeniesieniu biskupa Sołtyka z Kijowa do Krakowa w 1758 r. Wynika z tego, że Katalog nie jest autorstwa ks. Siemieńskiego. Ten bowiem doprowadziłby go przynajmniej do przejścia rządów w diecezji przez księcia biskupa Poniatowskiego. Na stronach 249-265 ks. Siemieński dodał *Descriptio ecclesiarum parochialium et praebendarum intra limites Regnorum Galiciae et Lodomeriae positarum, antea ad Dioecesim Cracoviensem aspectantium, nunc vero erectam noviter Dioecesim Tarnoviensem iurisdictioni Ordinarii Tarnoviensi subiectarum*. Opis ten sporządzono w 1777 r. według następujących rubryk: nazwa parafii, filii, prebendy i jej dochód roczny.

W formie dodatków dołączono później inną ręką „Kościoły archidiecezji gnieźnieńskiej do krakowskiej przyłączone”. Wykaz ten obejmuje 6 dekanatów wraz z kolegiatą w Kurzelowie oraz 84 parafie, które w 1800 r. przeszły pod tymczasową jurysdykcję biskupów krakowskich¹⁴. W formie drugiego dodatku dołączono wykaz kościołów diecezji poznańskiej w dekanatach Garwolin, Lato-wicz i Liw (38 parafii), które po trzecim rozbiore Polski przeszły w 1799 r. pod jurysdykcję tymczasową biskupów krakowskich¹⁵

Trzeba stwierdzić, że nie znana dotąd „Księga uposażeń” z 1786 r. ma wysoką wartość dla badań naukowych. Jest to świetne źródło przekrojowe dla organizacji dekanalnej i parafialnej diecezji krakowskiej, ilustrujące struktury, personalia, problemy uposażeniowe i demograficzne poszczególnych parafii w całej diecezji krakowskiej. W podobnym aspekcie „Księga uposażeń” prezentuje katedrę św. Wacława na Wawelu, kolegiaty i kapituły kolegiackie oraz parafie

¹⁴ B. K u m o r. *Granice metropolii i diecezji polskich 968-1939*. Lublin 1969-1971 s. 247

¹⁵ Tamże s. 254.

krakowskie na czele z parafią mariacką przy rynku krakowskim. „Księga uposażeń” winna być opracowana i opublikowana dla dobra nauki polskiej.

UNBEKANNTE „AUSSTATTUNGSBUCH”
DER KRAKAUER DIÖZESE AUS DEM JAHRE 1786

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der vorliegende Artikel präsentiert das den Wissenschaftlern bisher unbekanntes „Ausstattungsbuch” der Krakauer Diözese von 1786. Inspiriert wurde die Erstellung eines so wertvollen „Buches” für die gesamte Krakauer Diözese (Bischöfliche Kathedrale auf dem Wawelberg, 12 Kollegiatkapitel und Kirchen, 30 Dechanate und Hunderte von Pfarreien in der gesamten Diözese mit Ausnahme von Preußisch-Schlesien und des „galizischen Teils der Diözese”, die 1772 von Österreich konfiszierten Dechanate und Pfarreien, die zu der 1786 neu gegründeten Diözese Tarnobrzeg gekommen waren, sowie ein Katalog der Krakauer Diözesanbischöfe vom 10. Jahrhundert bis 1758 vom damaligen Administrator der Diözese, Fürst-Bischof Michał Jerzy Poniatowski, einem der hervorragendsten Vertreter der katholischen Aufklärung in Polen. Verfaßt wurde das Werk vom damaligen Sekretär der Hofkanzlei von Fürst-Bischof Poniatowski, dem für die Ordnung der Krakauer kirchlichen Archivalien so sehr verdienten Priester Marcin Siemiński, welcher seit 1816 Auxiliarbischof von Gnesen war.

Das „Ausstattungsbuch” von 1786 hat großen Wert als Quelle mit Querschnittscharakter für die Untersuchungen zur Organisation der Dechanate und Pfarreien der Krakauer Diözese; es illustriert ihre Strukturen, Personalien, Ausstattungs-, konfessionelle und demographische Angelegenheiten der einzelnen Pfarreien in der gesamten Diözese. Unter ähnlichen Gesichtspunkten präsentiert das „Ausstattungsbuch” die St.-Wenzel-Kathedrale auf dem Wawelberg, die Kollegiate und Kollegiatkapitel, die Dechanate und Pfarreien in der Stadt Krakau mit der Marienkirchengemeinde an der Spitze.

Übersetzt von Herbert Ulrich